
**Очерки по истории украинского
языка и хрестоматия**

Шахматов О., Крымский А.

Title: Очерки по истории украинского языка и хрестоматия

Author: Шахматов О., Крымский А.

This is an exact replica of a book published in 1922. The book reprint was manually improved by a team of professionals, as opposed to automatic/OCR processes used by some companies. However, the book may still have imperfections such as missing pages, poor pictures, errant marks, etc. that were a part of the original text. We appreciate your understanding of the imperfections which can not be improved, and hope you will enjoy reading this book.



Од Видавництва.

В українській науковій літературі оддавна відчувається потреба на підручник для історії української мови. Жадної праці в цій царині, українською мовою писаної, ще її досі нема. принаймні нема по-українськи нічого такого, що справді було-б відповідає суворим науковим вимогам; а що було друкувалося мовою російською, то з усього того тепер поробилася бібліографічна рідкість.

Бажаючи зарадити цьому лихові, Видавництво зупинилося саме на отих двох працях, які становлять оцю книжку. По-перше — ймення авторів: академіка Шахматова (відомого дослідника руської мови і, дарма що росіянина, — великого прихильника української мови й культури, члена українських наукових товариств), а так само ім'я нашого авторитетного вченого — академіка Кримського — промовляють сами за себе. По-друге, обидві їхні праці як не можна краще доповнюють одна одну. Бо як нарис акад. Шахматова засновано головним чином на тому матеріалі, який дають собою живі українські говірки, то нарис акад. Кримського навпаки — за основу бере передовсім ті дани, які автор зачерпує з писаних пам'ятників української мови.

Що правда, розвідку акад. Шахматова вже було надруковано, в II томі поважного енциклопедичного видання „Українській Народъ въ его прошломъ и настоящемъ“. Тільки-ж це видання вийшло в світ уже підчас світової війни (в 1916 році), коли на все українське пішла особливо гостра нагірка, і не могло воно як слід розповсюдитися; а далі, за часів революційних переворотів і заколотів, воно, навіть

мало не все видання, понищилося — і тепер зробилося бібліографічною рідкістю. — Нарис акад. Кримського друкується вперше.

До книжки додано коротку хрестоматію з писаних пам'яток письменської старо-українщини. Переважна частина тих пам'яток, що уривки з них у хрестоматії подано, ще досі зовсім не друкувалася, або опубліковано їх було не за вимогами сьогочасної науки. Вибірку текстів, на наше запрохання, ласкаво згодився зробити акад. Кримський за допомогою перекладача Шахматівської праці В. Дем'янчука.

Не бажаючи підіймати ціни на книжку, яка в першу чергу призначається для шкільного вжитку, та затримувати її вихід, Видавництво пускає її цим разом без мап розселення цілого слов'янства й зокрема — східнього слов'янства, обмежившись тільки однією простенькою мапкою східньої Європи, яка будь-що-будь, гадаємо, допоможе читачеві краще зрозуміти ті складні рухи й пересування слов'янства, що за них мова мовиться в розділах I-III.

Випуском цієї книжки Видавництво відкриває цілу серію науково-популярних розвідок з царини українознавства, а також і царини найновіших досягнень у науці та техніці.

Видавниче Т-во „Друкар”.

м. Київ, 30 жовтня 1922 р.

Акад. Олекса Шахматов

КОРОТКИЙ НАРИС
ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

З російської мови переклав

Василь Дем'янчук

1

1

1

1

Вступні уваги.

Що таке малоруська мова? Завдання нарису — огляд історичної долі малоруської мови. Терміни: малоруська мова—українська мова.

Малоруською мовою зветься сукупність тих говірок, що їх уживають малоруси. Етнографічно малоруси визначаються передовсім мовою: геть на всьому просторі, який займає малоруське плім'я, чути мову, що в істотних своїх рисах являє одну цілість, розгалужену на більш чи менш подібні одне до 'дного наріччя, говірки. Вказати на оці розгалуження, визначити межі і взаємовідносини окремих говірок — це не входить до завдання нашого нарису; ми обмежись-но оглядом історичної долі малоруської мови.

Та спочатку я зупинюся на терміні „малоруська мова“. Цього терміну я не ототожнюю з терміном „українська мова“. Під „українською мовою“ розуміють переважно сьогочасну літературну мову українців¹⁾; у її основі лежить те наріччя, що панує на Україні. Щоб ширший термін „малоруська мова“ замінився терміном „мова українська“ — то це річ цілком природня і законна; пор. уживання „русский язык“ замість „велико-русский“. А проте виключати з наукової термінології вислів „малоруська мова“ це річ не бажана, бо термін „український“ не може об'єднати геть-усіх говірок, якими говорять малоруси, — наприклад, говірок галицьких, угоруських, підляських і поліських²⁾.

1) Термін не новий: „Наны веселятся и хвастают... зовуть народъ украинскій своими холопьями“ — Гоголь, Страшная месьть. VIII.

2) Хоч події останніх років спопуляризували термін „українці“, „український“, витіснивши зовсім давніші офіційні терміни „малоруси“, „малоруський“, і зараз цей новий термін може любісінько охоплювати геть-усю різноманітність українських („малоруських“) племін і говірок, — та ми, не бажаючи хочби в дрібницях одхвлятися од оригіналу, залишаємо скрізь незмінною й цю застарілу авторову термінологію. *Прим. перекл.*

Слов'янська прабатьківщина і розселення слов'янства.

Малоруська мова — наріччя спільно-руської прамови: а знов спільно-руська прмова, та й усі інші слов'янські мови, — наріччя спільно-слов'янської прамови. Слов'янська прабатьківщина. Чому басейну Висли і Дніпра не можна визнати за слов'янську прабатьківщину? Щерпа слов'янська прабатьківщина — басейн західньої Двини. Сусіди слов'ян. Слов'яни переходять до Надвєлянщини. Розпад слов'янства: західня вітка його захоплює басейн Одри і Лаби. Мовні з'явниці, що одрізняють західне слов'янство од східнього й південного. Рух східнього і південного слов'янства до Дунаю. Слов'яни — англ.

Малоруська мова виділилась за дуже давньої доби із спільно-руської прамови. Терміном „спільно-руська прмова“ ми визначаємо тую мову, — вона не дійшла до нас у писаних пам'ятниках. — з якої пішли й інші руські мови, а саме: північно-великоруська, південно-великоруська та білоруська. Таким чином, малоруську мову, з точки погляду її передісторичного минулого, слід визнати за наріччя руської мови, як-що під терміном „руська мова“ розуміти геть-усю сукупність тих говірок, що їх уживає руське плім'я, — в тому числі й самі малоруси. Але з точки погляду її історично-засвідченого минулого, а також її сьогочасного становища, на малоруську мову слід дивитись як на щось окреме від інших руських мов. Бо в нас немає жадніських вказівок на те, щоб мова малоруська переживала зараз будь-які спільні з іншими руськими мовами з'явниці в царніні звуків, форм, словотворення. Я помінаю взаємний вплив руських мов і з'окрема вплив великоруських говірок на малоруські: вплив оцей виявляється передовсім тим, що

СПІЛЬНО-СЛОВ'ЯНСЬКА ПРАМОВА

великоруські говірки передають малоруським свої звуки, форми, слова й звороти. Та отакі запозичення не витворюють спільного діалектичного життя. Їх викликають різноманітні фактори сьогочасного культурного життя, і вони в жадному разі не свідчать про споконвічне зближення на ґрунті мови малорусів з іншими руськими племенами. Історична доля, як це ми побачимо, рано роз'єднала руську сім'ю і рано відокремилася малорусів.

Порівняльне дослідження слов'янських мов (руської — цеб-то спільно-руської прамови, польської, чесько-словацької, лужицької болгарської, сербсько-хорватської словінської) показує, що всі ці мови пішли з однієї спільної мови. Але мова ця не дійшла до нас у пам'ятниках, і зв'ється вона умовно спільно-слов'янською прамовою. Геть-усі-чисто слов'янські мови, серед яких і руську з точки погляду їхнього передісторичного минулого, можна визначити як наріччя одєї спільно-слов'янської прамови. Звук форми, синтаксис і словарний склад спільно-слов'янської прамови можна відтворити, порівнюючи одні слов'янські мови й виділяючи з них усе те спільне, що вони дістали в спадку од того спільного свого родоначальника. Що-найближче дослідження спільно-слов'янської прамови доводить, що вона дуже сильно одійшла од цієї прамови з якої повстала і вона, і решта мов індо-європейської праріо-європейської сім'ї мов. Стає очевидним, що спільно-слов'янська прмова перед тим, як вона позначилася на окремі слов'янські наріччя, пережила доволі довгу добу коли склалися характерні їй особливості. Про те, що епоха спільно-слов'янської одности тривала довго, свідчать і дослідження сьогочасних слов'янських мов. Подібність поміж ними дуже значна: вона вказує на спільну для них усіх основу, що вже була добре склалася й об'єдналася в своїх частинах.

Питання про слов'янську прабатьківщину, тоб-то про географічне визначення тієї країни, де жили предки сьогочасних слов'ян, поки-що не здобуло собі в науці вирішення. Але наукові досліди зробили імовірним, що прабатьківщина слов'ян знаходилася у східній Європі и одповідала, таким

чином, частині тієї території, яку зараз займає східне слов'янство, цеб-то руське плім'я. Завдання для дальших наукових дослідів, без сумніву досяжне, хоч і дуже складне, — це докладніше визначити межі тієї спільно-слов'янської прабатьківщини. Од такого чи инакшого вирішення цього завдання залежить розроблення тих питань, що сполучені з історичною долею геть-усього слов'янства, і між иншим, визначення тих пізніших процесів, які призвели і до утворення окремих слов'янських народностей, і до виділення з них нових народностей. З'окрема для дослідника історичної долі малоруської мови надзвичайно важна річ з'ясувати собі, як попало руське плімя до басейну Дніпра, де його застають уже найдавніші історичні свідоцтва; чи йшло заселення Наддніпрянщини з півночі, з заходу, чи дійсно з півдня, з Дунаю, як про це на початку XII віку оповідав був Нестор.

Зараз значний гурт дослідників визначає територію слов'янської прабатьківщини басейнами Висли та Дніпра. При цьому вони припускають, що долішній і горішній біг Дніпра були в руках у инорідців — долішній спочатку в руках у скитів, далі у сарматів, а горішній у фінів і часті в балтійців (предків сьогочасних литовців і латишів, та ще і прусів, які зараз вимерли). Не місце тут братися докладно розбирати ті дані, на яких основуються прихильники цієї гіпотези, вважаючи, що осередком слов'янської прабатьківщини була сьогочасна Білорусь, з'окрема басейн Припяти. Та слід указати на те, що гіпотеза ця викликає цілу низку закидів, і вони кажуть шукати первісні місця осідку слов'ян далі на півночі, в басейні Німана та Західньої Двини. Відповідним пунктом для таких закидів може бути відношення слов'ян до тієї культури, що сполучує їх ув одну сім'ю з иншими європейськими народами. Культуру цю ми визначаємо як середземно-морську, бо-ж головні провідники її це були ті народи, що сиділи довкола Середземного моря. У прямій залежності од впливу середземно-морської культури на ту чи иншу територію, що служила за периферію для тієї бази, якою було Середземне море, йшло виділення окремих племін із індо-європейської народ-

ности, що жила в середній Європі — а з цієї народности пішли-ж мало не всі європейські народи, та ще низка народів Азії (перси, вірмени, індійці). Як ті дикі племена, що жили в сьогочасній Німеччині, Австрії, Росії, прилучалися до культури, то вони обертались у півдикі племена; — дикуни обертались у варварів. Середземно-морські осередки й огнища культури, узброївши цих європейських варварів тими чи иншими культурними цінностями, давши їм удосконалену зброю, розбудивши в них разом з тим культурні потреби, робилися для цих варварів тією обітованою землею, куда скеровувались їхні помисли й змагання. З упливом часу південні кінці Європи опинилися в руках в індо-європейців — греків і італійців. Вони заволоділи їми через те, що приєдналися до культури раніш, ніж инші їхні одноплемінники, що сиділи далі на північ од них. Грекам і італійцям довелося одбиватись од цих своїх більш північних одноплемінників, бо й до них теж пробивалося проміння середземно-морської культури, і через це в них зароджувалося змагання захопити осередки й огнища цієї культури. Як приєдналися до культури Середземного моря кельти, ілірійці та тракійці, то це призвело до боротьби їх з римлянами й греками. Кельтам поцастило заволодіти північною Італією, значною частиною Балканського півострова; вони вдерлися і до Еллади, перекинулися до Малої Азії, осілися тут і утворили самостійну державу (Галатію). Рух кельтів на південь, їхній енергійний напір на ті області, що їх займали були південні їхні одноплемінники, — все це було в залежності й од того, що з півночі на кельтів стали наступати одноплемінні їм германці. Такий рух оцих північних індо-європейців знаменував собою те, що й вони прилучилися до середземно-морської культури; а проникла вона до них торговельними шляхами, які розчищувалися через пересування племін із півночі на південь. Германці робляться відомими для грецько-римського світу не раніш од III віку перед Р. Хр. Можна вважати, що тільки з оцього часу вони приєдналися до історичного життя, яке з'осереджувалося довкола Середземного моря. Річ безсумнівна, що й сло-

в'яни з'явилися на історичній сцені через ті самі причини, які висунули на неї спершу греків і римлян, далі кельтів і германців. Як до слов'ян уже проникла середземно-морська культура, як вони вже приєдналися до неї, то це й призвело слов'ян до сутичок на півдні з Візантією, на заході та на південному заході з германцями. Перші звістки про слов'ян односяться до кінця V, початку VI віку після Р. Хр. Виходить, що слов'яни з'являються на історичній сцені пізніше од германців, що-найменше на чим віків. Од чого-ж це залежало? Чому-то слов'яни вплинулися ззаду за германцями, як тії повели завзяту боротьбу за володіння Італією та Балканським півостровом? Звичайно, — тому, що слов'яни споконвіку сиділи що-до Середземного моря за германцями, далі од германців. Германська стіна одділювала слов'ян од середземно-морської культури. Оця обставина й пояснює нам той сильний культурний вплив германців, що його зазнали на собі слов'яни. Така культура, що доходила до слов'ян, була власне не германська, а середземно-морська, та просочувалася вона до них через германське середовище.

Оці міркування, що їх я тільки-що навів, служать у моїх очах за головну підставу, щоб збити тую гіпотезу, яка пересуває слов'янську прабатьківщину до Наддунайщини (басейн Висли межує з басейном Дунаю) та до Чорного моря (басейн Дніпра тісно сполучений з культурного погляду з чорноморським побережжям). Як-би слов'яни жили були споконвіку у Наддніпрянщині, то вони через Чорне море були-б приєдналися до середземно-морської культури раніше, ніж германці; а через це раніше, ніж германці, були-б вони з'явилися на історичній сцені, в боротьбі за володіння Чорним морем, Балканським півостровом, Малою Азією, Італією. Як-би слов'яни споконвіку сиділи були у Наддніпрянщині, то вони познайомилися були-б і з Дунаєм, і з романцями, і з греками безпосередньо. Тимчасом ясно, що в дійсності за посередників були германці (*Дунай* показує на германську вимову кельтського * *Dānuwios*, термін *Волохи* а визначення романців походить з германського * *Walthaz*).